

**Program wychowawczy szkoły a personalistyczna
perspektywa wychowania do wartości**
Patrycja Cicha

Wychowanie dawniej

Spór o istotę wychowania trwa nieprzerwanie od tysięcy lat. Historia myśli pedagogicznej oraz współczesne prądy filozoficzno-pedagogiczne podsuwają nam wiele definicji i prób wyjaśnienia, czym jest wychowanie. Definicje te uzależnione były i są nadal od różnych czynników, chociażby przyjmowanej ideologii, wiary, kontekstu społecznego, stanu wiedzy psychologicznej dotyczącej człowieka i jego funkcjonowania w środowisku i społeczeństwie.

Starożytni traktowali **wychowanie jako sztukę**, jako dzieło, używając określenia „pedagogia” (grec. *pais* – chłopiec, *ago* – prowadzę). Sztukę wychowania rozumiano jako takie czynności, takie „prowadzenie” chłopca (syna wolnego obywatela greckiego), które miało go uformować intelektualnie i moralnie, aby stał się godnym obywatelem polis miłującym mądrość. W V wieku przed naszą erą sofisci, wędrowni filozofowie-nauczyciele, ukuli pojęcie ***paideia*** na określenie tego, co my dzisiaj rozumiemy jako kształcenie. *Paideia* była jednak czymś więcej dla starożytnych Greków niż samym tylko procesem intelektualnego dojrzewania. Było to wprowadzanie młodzieńca w świat cywilizacji i kultury, swoiste stawanie się człowiekiem, ucztowieczanie poprzez wiedzę, wśród której królową była oczywiście filozofia. Nasze współczesne rozumienie kształcenia odarte jest z patosu, jaki towarzyszył starożytnemu odpowiednikowi tego pojęcia. Patos ten wyrażał się w przekonaniu, że wiedza służy duchowi, duszy ludzkiej do przebudzenia, do przemiany tak, by człowiek zdolny był do szukania prawdy, dobra i piękna.

W języku polskim **wychowanie oznaczało początkowo dostarczanie środków do życia, zaspokajanie podstawowych potrzeb biologicznych organizmu**. Jeszcze dzisiaj można usłyszeć sformułowanie, że „ktoś się dobrze chowa”. Wychowywać znaczyło tyle samo, co hodować. To wiek XIX przyniósł zasadniczą zmianę w rozumieniu wychowania. Zaczęto wtedy stosować określenie wywodzące się z łacińskiego słowa *educare* (wyciąganie, wyprowadzanie ku górze), w ten sposób łącząc już na zawsze kwestię wychowania z aspektem edukacyjnym. A zatem, upraszczając znacznie, można powiedzieć, że do XIX wieku, jak pokazuje historia dzieciństwa, dziecko było hodowane czy to w domu rodzinnym czy instytucji, a proces wychowawczy sprowadzał się do tresury i musztry¹. Gdy wyodrębniła

¹ por. Aries P.: *Historia dzieciństwa*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.

się pedagogika jako odrębna dyscyplina naukowa, rozpoczął się powolny proces pedagogizacji społeczeństw, którego eskalację obserwujemy w XXI wieku.

Wychowanie dziś

Intensywny rozwój nauki o wychowaniu rozpoczął się w XIX wieku. Obecnie teorii wychowania jest tak wiele, jak wiele jest prądów filozoficznych, ponieważ wychowaniem interesują się nie tylko pedagodzy, ale również filozofowie, psychologowie, antropologowie, socjologowie... Pokazuje to złożoność, niejednoznaczność teorii wychowania i konieczność ujęcia interdyscyplinarnego, bo wszystko, co dotyczy żywego człowieka, wymaga wielu perspektyw, spojrzenia z różnych – czasami przeciwstawnych sobie – stron.

Według Stefana Kunowskiego, wybitnego pedagoga związanego z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, przedstawiciela humanizmu i personalizmu w pedagogice, pojęcie wychowania posiada poczwórne znaczenie. Należy rozumieć to pojęcie po pierwsze jako działania wychowawców zmierzające do wyprowadzenia dziecka ze stanu zwierzęcych potrzeb do stanu kultury i społeczeństwa, po drugie jako zbiór różnych sytuacji wychowawczych; trzeci element znaczeniowy dotyczy skutków wychowania, a ostatni wreszcie – całego procesu wychowawczego. Wychowanie są to zatem następujące po sobie zmiany prowadzące do rozwoju człowieka. Zmiany te rodzą się pod wpływem świadomej pracy wychowawców i działania określonych warunków i okoliczności, a także pod wpływem własnej pracy i refleksji wychowanka.

W XX wieku, w zależności od tego, któremu elementowi teoretycy przypisywali największe znaczenie, powstały definicje wychowania różniące się od siebie. Jedne jako dominujące przedstawiają działanie i wpływ wychowawców na dziecko w procesie „urabiania człowieka”, podkreślając społeczne znaczenie procesu wychowawczego.

Inne mówią o znaczeniu swobodnego wzrostu dziecka – dziecko samo wie, czego potrzebuje, a zatem należy umożliwić mu samorzutne zdobywanie doświadczeń. Dziecko stanowi w tym wypadku centrum rozwoju, wychowawca zaś jest tylko towarzyszem i organizatorem sytuacji wychowawczej, a jego relacja z dzieckiem oparta ma być na przyjaźni i wzajemnym zaufaniu. Tak rozumiane wychowanie zdominowało nurty

pedagogiczne w XX wieku, stojąc u podstaw tzw. Nowego Wychowania i takich systemów jak pedagogika Montessori, waldorfska czy Freineta.

Kolejne definicje wychowania podkreślają znaczenie warunków, okoliczności i środowiska, w jakim wychowuje się dziecko. Głównym problemem, przed jakim stają tu wychowawcy, jest pytanie: jak zorganizować środowisko wychowawcze, by było ono najbardziej optymalne dla procesu rozwojowego?

Wreszcie ostatnia grupa definicji wychowania obecnych w nurtach pedagogicznych jako najważniejsze przedstawia zagadnienie skutków i celów wychowania. Przy takim elemencie dominującym kluczowe staje się kształtowanie charakteru i osobowości dziecka poprzez proces kształcenia intelektualnego, moralnego i fizycznego tak, aby stało się ono pełnoprawnym członkiem i uczestnikiem życia określonej grupy społecznej. Istotne znaczenie nadaje się tutaj tzw. uczeniu się od starszych pokoleń, które jako dojrzałe i pełnoprawne mają za zadanie przekazać swoją wiedzę i doświadczenie młodszymi. Współcześnie teoretycy dążą do syntezy wszystkich wymienionych definicji wychowania; definicje te więc krzyżują się i zazębiają.

Czym jest personalizm?

Pedagogika XXI wieku została zdominowana przez dwa przeciwstawiane sobie nurty wychowawcze: pedagogikę alternatywną oraz pedagogikę personalistyczną.

Pierwsza z wymienionych wyrasta z nurtu Nowego Wychowania (zwanego niekiedy antypedagogiką) reprezentującego liberalne podejście do kwestii procesu wychowawczego i zasad nim rządzących, stawiającego w centrum dziecko z jego wolnością w zaspokajaniu potrzeb. Obecnie do pedagogiki alternatywnej zalicza się wszystkie propozycje stojące w opozycji do tradycyjnego nauczania państwowego opartego na systemie koedukacyjnego nauczania klasowo-lekcyjnego. Pedagogika personalistyczna w centrum stawia humanistyczne przekonanie o wartości i godności każdego człowieka jako osoby – istoty rozumnej i wolnej przekraczającej dzięki temu świat przyrody. Wartości te dotyczą każdego człowieka niezależnie od jego stanu posiadania, wieku, płci, stanu zdrowia czy przekonań religijnych. Godność osoby ludzkiej jest wartością nadrzędną. Osoba ludzka

ma z jednej strony charakter społeczny – i jako taka ma prawa i obowiązki wynikające z przynależności do społeczeństwa – z drugiej strony posiada cechy indywidualne wyróżniające ją spośród innych ludzi, które to cechy wymagają sprawiedliwego poszanowania. Wybitny przedstawiciel personalizmu - J. **Maritain**, sformułował w latach czterdziestych XX wieku zbiór praw należnych osobie ludzkiej, które zostały włączone do takich dokumentów międzynarodowych jak *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* oraz *Deklaracja Praw Dziecka*. Zatem u podstaw dwudziestowiecznej demokracji stoją założenia personalizmu, który z kolei opiera się na filozoficznej i kulturalnej tradycji grecko-rzymsko-chrześcijańskiej. Personalizm głosi szacunek dla uniwersalnych praw i wartości należnych człowiekowi z powodu jego osobowości – cechy, która wyróżnia go spośród świata zwierząt. Uwieńczeniem tych praw i wartości jest nieśmiertelna triada dobra, piękna i prawdy – wartości, które konstytuują ludzkie dążenie do wzrastania moralnego i biologicznego.

Wychowanie według personalizmu

Najważniejszym dążeniem osoby ludzkiej jest potrzeba uspołeczniania się poprzez uczenie się, zdobywanie doświadczeń, życie wspólnotowe. Zadaniem wychowania w świetle teorii personalistycznej jest wprowadzanie dziecka w świat wartości, w świat kultury i praw rządzących społeczeństwem, aby przez to rozbudzić w dziecku pragnienie osiągnięcia pełni człowieczeństwa, pragnienie do rozwijania się we wszystkich wymiarach życia: fizycznym, moralnym, duchowym, intelektualnym, społecznym. Wyznacznikiem personalizmu jest silne skupienie się na zagadnieniach aksjologicznych i przekonanie, że to właśnie świat wartości jest tym kanałem, poprzez który dziecko kształtuje swoją osobowość.

Zatem na wychowawcach, nauczycielach, rodzicach spoczywa ogromna odpowiedzialność i moralny obowiązek ciągłego doskonalenia się, nie można bowiem mówić o wartościach, nie wprowadzając ich w czyn, nie popierając ich przykładem własnego życia. Personalistyczna teoria osoby ludzkiej stawia poważne wymagania nie tylko dzieciom, ale przede wszystkim dorosłym, postulując podporządkowanie wartościom duchowo-osobowym wartości ekonomiczno-techniczne. Kształtowanie osobowości w duchu moralnym i humanistycznym jest zadaniem na całe życie. Należy zatem tak wyposażyć dzieci i młodzież, aby potrafiły

mądrze i świadomie kierować własnym procesem rozwojowym w przyszłości, aby były w stanie przejąć odpowiedzialność za własną personalizację.

Jak to zrobić?

Według założeń personalistycznych konieczne są trzy podstawowe płaszczyzny w procesie wychowawczym: wychowanie fizyczne, wychowanie intelektualne i wychowanie moralne, których zadaniem jest rozwijanie człowieka jako osoby. Dopełnieniem tego powinno być wychowanie społeczne i kulturalne oraz religijno-duchowe, które to aspekty pozwolą na zrównoważenie indywidualistycznych dążeń osoby działaniem dla drugiej osoby i pojęciem dobra wspólnego. Od wychowawcy wymaga się poszanowania „tajemnicy dziecka”, swoistego misterium osoby w środowisku szkoły, która naucza. Personalistyczne programy nauczania wyrażają integralny humanizm nie tylko literacki i artystyczny, ale również naukowo-techniczny, kultura zaś jest istotnym środkiem nauczania i wychowania, traktowana raczej jako narzędzie a nie cel sam w sobie. W warstwie wychowawczej dominującą rolę przypisuje się wychowaniu do wartości.

Czy wartości są potrzebne?

Wartości stanowią fundament oceny rzeczywistości w kategoriach moralnych dobra i zła, co jest podstawą podejmowania decyzji. Człowiek bowiem, aby podjąć decyzję, musi najpierw przemyśleć i ocenić konsekwencje każdej możliwości – dopiero wtedy może świadomie wybrać opcję według niego słuszną. Nikt chyba nie potrafiłby zakwestionować doniosłego znaczenia systemu wartości w życiu pojedynczego człowieka, ale również – w życiu wspólnoty, w życiu społeczeństwa. Śmiało można rzec, że wartości są przewodnikami życia osobowego i społecznego i jako takie nie mogą stać w sprzeczności z dobrem wspólnym. Wychowanie do wartości stanowi pewien istotny wycinek całej problematyki wychowania, którą tu skrótowo przybliżono. Jest on zdobyczą teorii personalistycznej, która w spójny sposób przedstawia wyższość świata duchowo-moralnego nad materialnym aspektem funkcjonowania człowieka. Zatem wychowaniu do wartości

nakłada się w personalizmie znaczenie decydujące dla całego procesu wychowawczo-dydaktycznego.

Czy i jak wychowywać do wartości?

Wychowanie do wartości, tak jak cały proces wychowawczy posiada dwie płaszczyzny. Pierwsza z nich to działania zamierzone lub spontaniczne, które są reakcją na określoną sytuację i warunki wychowawcze. Druga zaś to mimowolne przekazy niekontrolowane przez nauczyciela, a będące wyrazem jego osobistych przekonań, doświadczeń, systemu wartości. Dzieci posiadają szczególny dar odczytywania takich ukrytych kontekstów. Upraszczając, można powiedzieć, że wychowanie do wartości odbywa się nieustannie w relacji uczeń-nauczyciel/rodzic. Oczywiście można i trzeba planować sytuacje dotyczące postaw moralnych. Nie wolno jednak zapominać, że wartości jako fundament życia człowieka obecne są w każdej chwili i w każdym zachowaniu.

Personalisci twierdzą, że najskuteczniejszym sposobem wychowywania do wartości jest **przykład własnego życia**, autorytet moralny. Wszystkie inne metody, czy to pogadanki, czy dyskusje, czy analizy postaw, powierzanie zadań, wzmacnianie pozytywne mogą tylko pełnić rolę pomocniczą w wychowywaniu do wartości. Trzeba tu zaznaczyć, że w przypadku wychowania do wartości potrzebna jest swoista postawa wychowawcy – **postawa „złotego środka”** między dyrektywnością, narzucaniem pewnego systemu wartości a niedyrektywnym podejściem pozostawiającym dziecku przestrzeń na samodzielne, autonomiczne uwewnętrznienie określonych wartości, co jest koniecznym warunkiem efektywności wysiłku nauczyciela. Wiele ze współczesnych problemów szkoły wynika z upadku autorytetu nauczyciela, a ten z kolei ma swoje źródło w dysonansie między wymaganiami stawianymi dzieciom a przykładem własnego życia.

W odpowiedzi na pogłębiający się kryzys wartości we współczesnym świecie, pedagodzy w XX wieku zaczęli postulować hasło wychowania do wartości, chcąc w ten sposób przywrócić wychowaniu należne mu znaczenie w życiu społeczeństw. Wychowanie bowiem jako proces zawsze było związane z wartościami; zawsze toczyło się wokół wartości. Czym np. jest wychowanie fizyczne, jeśli nie drogą do ukazywania wartości wysiłku fizycznego, szacunku należnego swojemu ciału?

Czym jest wychowanie intelektualne, nauczanie, jeśli nie pokazywaniem drogi do poznawania prawdy i piękna?

Podobnie wychowanie duchowe, religijne to droga do poznania kategorii dobra. Zajęcia ze sztuki i muzyki to sposób na wcielanie w życie wartości kulturalnych.

Szkoła z kolei jest miejscem ćwiczenia się w relacjach społecznych i jako instytucja ma kształtować takie wartości jak poczucie przynależności do wspólnoty, kwestię dobra wspólnego, wrażliwość na krzywdę drugiej osoby. Wartości są zatem wpisane w wychowanie już u samych jego podstaw i założeń. Wychowawcze działanie nauczyciela nie powinno sprowadzać się tylko do zaplanowania lekcji w ramach wychowania do wartości, ale traktując taką lekcję jako punkt wyjścia, ma rozprzestrzenić się na wszystkie aspekty funkcjonowania dziecka.

Perspektywa personalistyczna

Wychowanie do wartości w świetle personalizmu zakłada przede wszystkim podmiotowe traktowanie dziecka, a co za tym idzie umiar w stosowaniu tak swobody jak i przymusu oraz nienaganną postawę nauczyciela żyjącego głoszonymi wartościami.

Wyznacznikiem personalistycznej koncepcji człowieka jest pojęcie rozwoju osobowego. Osoba ludzka rozwija się przez całe życie, a rozwój ten dokonuje się tylko i wyłącznie poprzez dążenie do różnorodnych wartości. Wartości przyciągają człowieka ku sobie i skłaniają go do podejmowania odpowiednich decyzji, do dokonywania wyborów. Aby tak się stało, wartości muszą być najpierw poznane przez osobę, muszą ją najpierw zainteresować i wzbudzić uczuciowe zaangażowanie. Dopiero po tym nastąpi świadomy wybór - akt woli - podążenia w stronę tej wartości.

Należy tutaj rozróżnić dwie grupy wartości. Pierwsza to wartości normatywne, humanistyczne, co do których istnieje moralny obowiązek uznania ich. Druga grupa to wartości aktualnie cenione przez danych ludzi lub określoną grupę społeczną – wartości faktyczne. Bardzo często się zdarza, że między tymi dwoma grupami nie ma spójności i dochodzi do konfliktów moralnych. W filozofii wymienia się różne rodzaje wartości: triadę uniwersalną, czyli dobro, piękno i prawdę, oprócz tego świętość, wartości ekonomiczne, techniczne, witalne.

Inny podział podaje wartości absolutne, instrumentalne, przyjemnościowe. Co do wartości absolutnych istnieje obowiązek ich przyjęcia wynikający z egzystencjalnej pozycji człowieka w świecie. Pozostałe wartości człowiek wybiera aktem swojej woli, ponosząc odpowiednie konsekwencje swych wyborów.

Wartości z jednej strony zaspokajają potrzeby człowieka, z drugiej strony – kształtują je, motywują do podejmowania określonych działań. Wszystkie wartości przejawiają się poprzez kulturę, stąd w personalizmie szczególne znaczenie przypisywane kulturze jako systemowi wartości tworzonemu przez człowieka w społeczności.

Rola nauczyciela

Okres młodości to wyjątkowy czas budowania osobistego systemu wartości,. Dziecko, zdobywając wiedzę o normach i wartościach przyjętych przez swoją grupę społeczną, wypracowuje określone postawy i przyjmuje konkretne przekonania, tworząc w ten sposób swój światopogląd zależny od wartości obranych na drodze internalizacji.

Jeżeli proces nabywania wartości będzie przebiegał zgodnie z personalistycznymi wyznacznikami wychowywania do wartości, rolą nauczyciela w tym procesie stanie się **po pierwsze przekazanie wiedzy na temat wartości, po drugie pokazanie wzorca postaw, po trzecie zaświadczenie własnym życiem o prawdziwości przyjętej hierarchii wartości.**

Działając we wszystkich tych aspektach, nauczyciel posługuje się przede wszystkim językiem jako narzędziem przekazu. Znakami wartości są w dużej mierze wypowiedane słowa. **Kultura języka świadczy o kulturze wartości**, otwiera na prawdę, konkretyzuje treści i przeżycia. Obok ukazywania wartości za pomocą kultury języka należy też tak organizować działania uczniów, aby mogli oni doświadczyć wartości, aby mogli postępować zgodnie z ukazywanymi wartościami, aby mogli przeżyć wartości. Tylko bowiem przeżycie pozwoli dokonać oceny wartości, a co za tym idzie przyjąć ją jako własną, osobistą. To przeżycie, emocjonalne doświadczenie wartości umacnia na trwałe określoną postawę życiową.

Ważnym, jeśli nie najważniejszym zadaniem nauczycieli w procesie wychowania jest umożliwianie dzieciom głębokich przeżyć pożądanых wartości. Wprowadzając uczniów w świat wartości, należy nauczyć ich oceniania własnych poglądów i postępowania.

Trzeba dopomóc dzieciom w przyswojeniu określonych kanonów piękna, zasad postępowania, prawd uniwersalnych, z którymi będą mogły porównać własne przeżycia.

W ten sposób pomaga się uczniom w budowaniu własnego, silnego światopoglądu opartego na wartościach.

Program wychowawczy szkoły

Pozostaje w tym miejscu postawić pytanie: jak te powyższe rozważania mają się do szkolnego programu wychowawczego? Czym w istocie swej jest program wychowawczy szkoły? Obecnie każda szkoła w Polsce zobowiązana jest do opracowania, ujawnienia i realizowania własnego programu.

Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 2009r. Nr 4, poz. 17 z załącznikami) działalność edukacyjna szkoły jest określona przez:

1. szkolny zestaw programów nauczania, który uwzględniając wymiar wychowawczy, obejmuje całą działalność szkoły z punktu widzenia dydaktycznego;
2. program wychowawczy szkoły, obejmujący wszystkie treści i działania o charakterze wychowawczym;
3. program profilaktyki dostosowany do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska, obejmujący wszystkie treści i działania o charakterze profilaktycznym.

Szkolny zestaw programów nauczania, program wychowawczy szkoły oraz program profilaktyki tworzą spójną całość i muszą uwzględniać wszystkie wymagania opisane w podstawie programowej. Ich przygotowanie i realizacja są zadaniem zarówno całej szkoły,

jak i każdego nauczyciela. Obok zadań wychowawczych i profilaktycznych nauczyciele wykonują również działania opiekuńcze odpowiednio do istniejących potrzeb.”²

Podstawa kształcenia ogólnego podaje bardzo konkretne cechy i wartości, ku którym zmierza proces wychowawczy w szkole podstawowej:

„W procesie kształcenia ogólnego szkoła podstawowa kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestniczenia w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej.”³

- W pierwszym etapie edukacyjnym „ważne jest takie wychowanie, aby dziecko w miarę swoich możliwości było przygotowane do życia w zgodzie z samym sobą, ludźmi i przyrodą. Należy zadbać o to, aby dziecko odróżniało dobro od zła, było świadome przynależności społecznej (do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej) oraz rozumiało konieczność dbania o przyrodę.”⁴

Kolejne etapy edukacyjne pogłębiają i rozwijają cechy i postawy przyswojone w początkowym okresie edukacji. „II etap edukacyjny to nadal okres kształtowania elementarnych sposobów poznawania świata, zwłaszcza w sferze kultury i umiejętności komunikowania się z innymi ludźmi. To czas krystalizacji zainteresowań, doskonalenia myślenia konkretnego, kształtowania postaw wobec świata, a więc także formowania poczucia własnej tożsamości i wartości oraz budowania właściwych relacji międzyludzkich.”⁵

Na II etapie edukacyjnym podstawa kształcenia ogólnego wymienia następujące zadania wychowawcze szkoły:

- wspieranie uczniów w poszukiwaniu wartości,
- ukazywanie uczniom konieczności doskonalenia samego siebie,

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. z 2009 r. Nr 4, poz. 17 – zał. 2. i 4.), s. 207.

³ tamże, s. 209.

⁴ tamże, s. 209.

⁵ tamże, s. 259.

- ukazywanie sensu praw i obowiązków, zasad i reguł, nakazów i zakazów obowiązujących w różnych sytuacjach społecznych: w grupie rówieśniczej, w szkole, w rodzinie, w społeczności lokalnej,

- uczenie szacunku dla siebie i innych⁶

Kształcenie na III i IV etapie edukacyjnym dąży do utrwalania postaw i wartości zdobytych przez uczniów we wcześniejszych etapach edukacji⁷ oraz ma na celu między innymi wykształcenie umiejętności podejmowania ważnych życiowo decyzji⁸.

„III etap edukacyjny (gimnazjum) przypada na okres w rozwoju ucznia, gdy kończy się czas bezwzględnej akceptowania świata, w tym autorytetu rodziców i szkoły, ufnej uczenia się zasad rządzących rzeczywistością, a zaczyna okres krytycyzmu oraz intensywnego budowania własnej tożsamości, a także szukania oparcia w grupie rówieśniczej. (...) Dlatego nauczyciel ma za zadanie pomóc młodemu człowiekowi w przejściu przez ten trudny okres, akceptując wzrastające w nim poczucie własnej podmiotowości, a nawet umiejętnie je podbudowując.

Na III etapie edukacyjnym szczególnie ważne jest więc położenie nacisku na wychowanie ku samodzielności.”⁹ Na IV etapie edukacyjnym samodzielność młodego człowieka jest cechą, która organizuje proces jego nauczania. Dojrzewająca osobowość ucznia uwewnętrznia hierarchię wartości, krystalizuje fundamenty światopoglądu. Zadaniem nauczyciela jest między innymi wspieranie wychowanka w tych procesach oraz stymulowanie umiejętności samokształcenia.¹⁰

Zalecenia podstawy programowej dotyczące programu wychowawczego szkoły na poszczególnych etapach edukacyjnych opierają się na gruntownej wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej dziecka, uwzględniając charakterystyczne cechy okresów w rozwoju ucznia.

Jak skonstruować program wychowawczy?

Zaleca się, aby program wychowawczy szkoły konstruowany był w określony sposób, zawierając konkretne elementy. Od opisu ogólnych celów i zadań szkoły oraz sposobów ich

⁶ tamże, s. 264.

⁷ tamże, s. 272.

⁸ tamże, s. 272.

⁹ tamże, s. 509.

¹⁰ tamże, s. 510.

realizacji warto przejść do bardziej szczegółowego zarysowania celów i sposobów wychowania z podziałem na poziomy edukacyjne lub niekiedy klasy. Dobrze byłoby zatem, aby program wychowawczy uwzględniał następujące elementy:

- opis powinności wychowawczych każdego nauczyciela
- treści wychowawcze właściwe dla poszczególnych zajęć edukacyjnych,
- powinności wychowawców klasowych,
- wychowawcze treści zawarte w statucie szkoły oraz w regulaminie szkolnym,
- harmonogram działań doraźnych i okolicznościowych (teatr szkolny, inscenizacje),
- istniejące lub tworzone zwyczaje i obyczaje szkolne,
- zasady współpracy wychowawczej z rodzicami,
- zasady współpracy wychowawczej z samorządem terytorialnym,
- tematyczne, okresowe programy wychowawcze (krajowe, regionalne, lokalne i szkolne),
- zasady funkcjonowania i zadania samorządu uczniowskiego¹¹.

Cele wychowania

Nadrzędną pozycję w programie wychowawczym, tak jak w samej istocie wychowania, zajmują cele wychowawcze rozumiane jako intencja, ku której należy wychowywać, jako stan, który pragnie się wzbudzić. Dopiero znając cele wychowawcze, można zastanawiać się nad metodami, narzędziami i zadaniami służącymi ich osiągnięciu. Cele wychowawcze zatem są to postulowane zmiany w osobowości uczniów, pewien stan wewnętrznego rozwoju moralności oraz postawy zewnętrznej człowieka.

Cele w programie wychowawczym można ująć na cztery sposoby:

- kreatywny – posługując się czasownikami typu: wywołać, ukształtować, wzbudzić, etc.,
- optymalizujący – stosując następujące słowa: zwiększyć, wzmóc, poszerzyć, etc.,
- minimalizujący (stosowany zwłaszcza w programach profilaktycznych) – wyrażając postulat czasownikami: osłabić, zredukować, ograniczyć, etc.,
- korekcyjny – tworząc cel wychowania za pomocą słów: przekształcić, zmienić, etc.

¹¹ Węgrzecka-Giluń Janina (Red.), Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki, Fundacja ETOH, Warszawa 2010

Warto zaznaczyć, że w programie wychowawczym szkoły nie żąda się od nauczycieli wymyślania celów ich pracy dydaktyczno-wychowawczej. Cele wychowania są ogólnospołeczne, wynikają z tradycji kulturowej i norm ogólnoludzkich, a jednym z zadań szkoły jest właśnie wprowadzenie dziecka w ten świat i tradycje, również w dziedzinie aksjologicznej.

Program wychowawczy zakłada konieczność ujęcia intuicyjnej wiedzy i dążeń każdego nauczyciela w pewien ogólny, spójny sposób. Wymaga to zatem żywej dyskusji w gronie pedagogicznym, rozeznania aktualnych potrzeb i problemów społeczności uczniowskiej, a także skonfrontowania własnych, osobistych hierarchii wartości każdego nauczyciela.

Tak wydobyte cele wychowawcze będą niosły ze sobą wartość dodaną, jaką jest zaangażowanie i przekonanie nauczycieli uczących w danej szkole. Każdy z nauczycieli jest zobowiązany do realizacji celów wymienionych w programie wychowawczym szkoły. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że oprócz oficjalnego programu wychowawczego szkoły każdy nauczyciel mniej lub bardziej świadomie wdraża dodatkowo swój osobisty program wychowawczy, który nie może stać w sprzeczności z programem wychowawczym szkoły.

Cele formułowane w programie wychowawczym szkoły muszą być celami obiektywnymi i bardzo ogólnymi, pozwalającymi na dobór skutecznych metod uzależnionych od wieku, płci i innych uwarunkowań dzieci jako osób – p o d m i o t ó w w procesie wychowania.

Zadania wychowawcze szkoły

Cele wychowawcze szkoły splecione są z jej zadaniami. Jak wiadomo, zadania szkoły klasyfikuje się jako zadania edukacyjne, wychowawcze oraz opiekuńcze. Zadania wychowawcze nakładają na placówkę obowiązek zaspokajania potrzeb dziecka wynikających z jego rozwoju.

Szkoła zatem ma za zadanie stwarzać takie warunki, w których dziecko będzie czuło się bezpiecznie i swobodnie, jednocześnie za pomocą przyjętych metod i środków czuwać nad właściwym kierunkiem tego rozwoju, umożliwiając kształtowanie postaw moralnych, zapoznawanie się z dorobkiem kultury i tradycji, rozwijanie sprawności społecznych i umysłowych.

Zadania wychowawcze szkoły są również włączane do odrębnych programów nauczania, które mogą być – jako autorskie – opracowane przez samych nauczycieli.

Zasady wychowania

Cele i zadania wychowawcze szkoły realizowane są za pośrednictwem takich aspektów działalności placówki jak: regulaminy wewnętrzne, współpraca z rodzicami, współpraca z instytucjami kulturalnymi i samorządem terytorialnym, zwyczaje i obyczaje szkolne, współpraca organów szkolnych. Wszystkie te aspekty spinane są klamrą, jaką tworzą zasady wychowania.

We współczesnej pedagogice nie funkcjonuje jeden określony, obowiązujący katalog zasad wychowawczych. Zasady te rozumiane jako normy aksjologiczne mające przyświecać wychowawczemu działaniu nauczycieli powinny zostać wypracowane w danej placówce przez cały zespół pedagogiczny kierujący się wybranym przez siebie kryterium czy aktualnymi potrzebami wychowawczymi.

Jako przykład podstawowych zasad wychowania przytoczę zestaw **Janusza Homplewicza**, który na podstawie wartości etycznych koniecznych w wychowaniu sformułował następujące zasady:

- zasada prawdy, czyli dochowania zgodności słów wychowawcy z jego własną postawą życiową;
- zasada dobra dziecka, czyli konieczność kierowania się w procesie rozwojowym korzyścią, interesem, bezpieczeństwem i wszechstronnym rozwojem dziecka;
- zasada przykładu własnego, czyli utożsamiania się wychowawcy z prezentowanymi postawami, przekonaniami i umiejętnościami, wymaganymi od podopiecznych;
- zasada projekcji pedagogicznej, czyli umiejętność spoglądania przez wychowawcę na sprawę dziecka z jego perspektywy;
- zasada więzi emocjonalnej z dzieckiem, czyli potrzeba nawiązania i utrzymywania ciepłego, serdecznego kontaktu z wychowankiem;
- zasada personalistycznego poszanowania osoby dziecka, która zakłada dostrzeganie i docenienie niepowtarzalności osoby ludzkiej w wychowanku;

- zasada profesjonalizmu w wychowaniu, czyli wymóg odpowiednich kompetencji oraz dojrzałości w działaniu jako wychowawcy¹².

Istota zasad wychowania polega na tym, że są one odzwierciedleniem pewnych norm ogólnych, wyrastają niejako z nich, są sposobem ich wcielania w życie, ich respektowania. Działając zgodnie z przyjętymi zasadami, dajemy wyraz normom przez nich reprezentowanym. Z tego powodu program wychowawczy, chcąc pozostać dokumentem ogólnym, pozostawia formułowanie zasad życia szkolnego regulaminom wewnętrznym, bardziej szczegółowym. Nie mniej jednak echa zasad wychowania powinny być w programie wychowania obecne, niejako je spajając, nadając im określony charakter, będąc wyprowadzone z samych celów i zadań wychowania w szkole.

Program wychowawczy szkoły a personalizizm

Czy tak zarysowana problematyka programu wychowawczego szkoły kłóci się z ideami personalizizmu? Niektórzy pedagodzy, na przykład Bogusław Śliwerski¹³, odpowiadają na to pytanie twierdząco, mówiąc, że dobry nauczyciel nie potrzebuje biurokratycznych zobowiązań, aby wychowywać personalistycznie i dialogowo – wystarczy mu jego własna intuicja i zdolność krytycznego myślenia.

Oczywiście, można zgodzić się z takim twierdzeniem. Rodzi się jednak wątpliwość, czy faktycznie wszystkim nauczycielom wystarczy ich własna intuicja?

Postulat, aby zrezygnować z programu wychowawczego szkoły, bo jest „niepotrzebną biurokracją”, jest postulatem idealistycznym, utopijnym. Warto dążyć do takiego stanu, w którym w programie wychowawczym szkoły każdy czytający go dostrzeże ducha szkoły, poczuje siłę wartości, które szkoła ta pragnie przekazać. Warto ożywić program wychowawczy, aby świadczył o dobrej, pięknej i mądrej pracy nauczycieli, aby przyciągał rodziców obietnicą dobrego wychowania i dobrej opieki nad dziećmi. Narzucona prawem konieczność posiadania programu wychowawczego przez szkoły nie kłóci się z personalistyczną wizją wychowania.

¹² J. Homplewicz, *Etyka pedagogiczna*, Warszawa 1996, s. 77-78.

¹³ B. Śliwerski, *Program wychowawczy szkoły*, WSiP 2001, s. 133-134.

Personalizm nie staje w opozycji do prawa, ale wykorzystuje prawo jako narzędzie do głoszenia swoich ideałów. Wizja wychowania zawarta we współczesnym prawie oświatowym w Polsce odwołuje się do wartości wyrastających z tradycji chrześcijańskiej, ujmując w zadaniach szkoły dążenie do prawdy, dobra i piękna jako najwyższych wartości moralnych, do których powołany jest człowiek.

W większości programów szkolnych mówi się o wychowywaniu poprzez przykład własny nauczyciela, podnosząc w ten sposób rangę zawodu nauczycielskiego.

Sam program wychowawczy szkoły jako dokument nie zagwarantuje sukcesu wychowawczego, ale może stać się doskonałym narzędziem na drodze do takiego sukcesu. Aby wychowanie w szkole było wychowaniem w istocie swej czerpiącym z personalistycznej koncepcji rozwoju człowieka, należy świadomie zwrócić się w stronę wartości. Wychowanie do wartości w świecie pluralizmu okazuje się niezwykle trudne. Wymaga dużej dojrzałości i odpowiedzialności od wychowawcy, od każdego nauczyciela. Wymaga również zanurzenia w świecie kultury, przybliżania tego świata dzieciom w sposób adekwatny do ich aktualnego poziomu rozwojowego, bo wszelkie wartości wyrażają się właśnie i przede wszystkim poprzez kulturę w danej społeczności.

Dbając o kulturę i życie szkoły, dbamy pośrednio o wychowywanie uczniów do określonych wartości. Nośnikami wartości wedle koncepcji personalistycznej są takie elementy jak język, systemy znaków, sposoby zachowania się, obyczaje, literatura. A zatem zwracając w procesie wychowania szczególną uwagę na wymienione wyżej aspekty, w personalistyczny sposób wychowujemy młodych ludzi do wartości.

Program wychowawczy szkoły stanowi nieocenioną pomoc w procesie wychowania w szkole.

Są pewne wartości absolutne takie jak prawda, dobro, piękno, dobro wspólne, co do których istnieje powinność ich przyjęcia związana bezpośrednio z istotą człowieczeństwa. Powinność ta tłumaczy istnienie w szkole pewnego rodzaju przymusu: nauczyciel stawia dziecku wymagania akceptacji wartości absolutnych, które nie podlegają dyskusji. Przymus ten ma na celu rozwój dziecka. Akceptacja wartości ogólnoludzkich, humanistycznych prowadzi do ich poznania, a poznanie wartości jest warunkiem koniecznym do ich uwewnętrznienia. Przyjęcie wartości bowiem zawsze jest aktem rozumnym i dobrowolnym – do tego zmierza

personalistyczne wychowanie ku wartościom: aby przekazać dziecku jak najrzetelniejszą i pełną wiedzę o wartościach oraz ukształtować w dziecku wolę, chęć urzeczywistniania poznanych wartości.

Zwrot ku personalizmowi

Personalistyczna koncepcja wychowania do wartości coraz częściej jest obecna w programach wychowawczych szkoły, wpływając na język i sposób przedstawiania treści w tych dokumentach. Jest to niejako generowane przez ustawy i rozporządzenia, w których jest obecny język personalizmu chociażby w takich pojęciach jak podmiotowość, wolność wyboru, dziecko jako osoba. Jesteśmy obecnie świadkami, jak wychowanie w szkole zwraca się ku naczelnym hasłom personalizmu. Pozostaje mieć nadzieję, że hasła te będą ożywcze zarówno dla wychowawców, jak i wychowanków, a próba przywrócenia należnej rangi wychowaniu w szkole zakończy się sukcesem.

Bibliografia:

1. Aries P., *Historia dzieciństwa*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2010.
2. Bartnik S., *Personalizm*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
3. Homplewicz J., *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996.
4. Jaeger W., *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2002.
5. Kruszewski K., *Sztuka nauczania – czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 2009.
6. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2007.
7. Kunowski S., *Problematyka współczesnych systemów wychowania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
8. Kwieciński Z., Śliwerski B., *Pedagogika*, t. 2, PWN, Warszawa 2008.
9. Mrówczyński T., *Personalizm Maritaina i współczesna myśl katolicka*, Warszawa 1964.
10. *Pedagogika*, red. Śliwerski B., t. 1-4, GWP, Gdańsk 2006.
11. Śliwerski B., *Program wychowawczy szkoły*, WSiP, Warszawa 2001.
12. *Wychowanie personalistyczne*, red. Adamski F., Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
13. *Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki*, red. Węgrzecka-Giluń J., *Fundacja ETOH*, Warszawa 2010.